

ԿԷՕՐԿ ՊՐԱՆՏԷՍ

Երբ առաջին անգամ Կէօրկ Պրանտէսը տեսայ, մեծ պատերազմէն առաջ, ըսի իրեն թէ շատ կը նմանէր Քլինկէրի կերտած կիսարձանին: Առաջին անգամն է որ կը խօսէի հոչակաւոր Դանիացիին հետ, որուն նուիրած էի «Եսասէրներ» գիրքս: Այն ատեն 70ը անց էր, թէպէտ Երիտասարդի մը չափ առոյց եւ աշխոյժ, եւ պատճառ մը չկար որ իր հարիւրամեակը չապրէր: Գործօն ուղեղ մը գետեղուած էր իր ճապուկ մարմնին վրայ: Վճռած էի Ամերիկայի չուրջ հարցումներ չընել իրեն: Իր հետ տեսակցողները զինքը սխալ մեկնարանած ըլլալնուն՝ բարկութեամբ լեցուած էր: Պէտք չէ մոռնալ որ ամէն բանէ առաջ համաշխարհային մտածող մըն է ան: Հաւասար գիւրութեամբ կը զրէ անգլիերէն, ֆրանսերէն, գերմաներէն եւ դանիերէն լեզուներով: Իսկ ամերիկեան գրականութեան եւ եօթը արուեստներուն դաւառականութեան չուրջ վճռական գաղափարներ ունի, թէ եւ այնքան փափկանկատ դտնուեցաւ որ ինծի շարտայայտուեցաւ: Միալմամբ զինքը ներկայացուցեր էին որպէս թէ իր նախասիրած քնթերցումները ձէք Լընտրնի երկերուն մէջ կը գտնէր: Այդ գաղափարը կը դուարձացնէր զինքը: Ամերիկեան արդի գրողներուն մէջ Ֆրէնք Նորրիսն է որ կը սիրէ ամենէն աւելի: Արդարեւ չնչին տարբերութիւն մը՝ ասիկա: Էմբրսըն, Փօ, Հուիթմըն կը հետաքրքրէին զինքը, թէպէտ ոչ որպէս պատկերամարտներ

կամ հետախոյզներ: Զծանրացաւ այս երրորդութեան ինքնատպութեան վրայ: Վերածեալուած Եւրոպացիներ կը կոչէր զանոնք: Էմբրսըն եւ գերման վերանցական փիլիսոփայութիւն: Փօ եւ Էրնէսթ Թէօտոր Հոֆման: Հուիթմըն եւ Օսիան: Ուօլթ Հուիթմընի անտաշ լեզուն Մէք Ֆէրսընի լեզուին ճոռոմ մէկ յարերգութիւնն է, եւ ինքը՝ Օսիան փքուտոյց յարերգութիւնն է Հին Կտակարանի ոճին:

Պրանտէս պատկերամարտ մը նէ, արմատական մը, ի ծնէ հակադաւան մը եւ յաճախ «ո՛չ» ըսող քան թէ «այո՛» ըսող մը: Բաղմադիլեան հրէշը պատգամ չունի իրեն համար: Արտվհետեւ առաջին եւրոպական քննադատն էր որ Իպսէնի եւ Նիցշէի իրական պատկերները տուաւ մեղի, խօսք բացի բանաստեղծ-փիլիսոփային չուրջ: Պայրէօթի մէջ, ուր գացած էի վականդեան երաժշտութիւն – տրաման լսելու բուն իսկ իր ակէն, ինծի ցոյց տուին այն տունը, ուր ծնած էր Մաքս Շթիրնէր: Բարեկամս ըսաւ. «Երբ նոյն իսկ Րիխարտ Վականդը անունը մոռցուի, Շթիրնէրինը հանուր աշխարհի բնութանը պիտի ըլլայ: Անշուշտ ասիկա անհաւատալի կը թուէր: Գիտեմ Շթիրնէրի գիրքը, «The Ego and its own», գրախօսական գրած եմ անոր մասին: Շթիրնէրի բուն անունն էր Եօհան Գասթար Շմիտ: Գիտեմ նաեւ թէ խեղճ, կիսաքաղց ուսուցիչ մըն էր Պերլինի մէջ եւ 1845ին բանտարկուեցաւ փրուսիոյ կառավարութեան կողմէ: Այս մտքի անիշխանականը — լաւագոյն է կոչել զինքը ոչնչապաշտ, քանի որ իր ոչնչապաշտութեան բաղդատմամբ՝ Պաքու-

*) Այս յօդուածը գրուած ատեն Կէօրկ Պրանտէս կ'ապրէր տակաւին: Ծ. թ.

նինինը յեղափոխական զիմադրութիւն մըն է միայն — յետագային պիտի դառնար Եւրոպայի ամենէն հզօր քանդիչ ուժը: Զէի կրնար հաւատալ: Ժամանակակից յեղափոխութեան իրական շարժիչ ուժը ոչ թէ նիցչէն, այլ Շթրինգերն է: Եւ այդ է դասը Արցիպաշէվի «Սանիկ»ին, որուն կարեւորութիւնը քննադատներուն մեծ մասը անտես րբաւ, մասամբ անոր բաղմաթիւ յապաւումներով անկատար թարգմանութեան պատճառով, եւ մասամբ ալ որովհետեւ անոնք անտես րբին կարեւորութիւնը այդ նոր մարդուն, որ Տոսթոյեւսքիի եւ Թոլսթոյի իրապաշտ աւանդութիւնը շարունակելով հանդերձ, տրամադծօրէն հակառակ էր անոնց Մարդոց — Եղբայրութեան զգայապաշտ գաղափարին — Ռուսոյի այդ մշտնջենական հիւսնոքը — եւ ամենակատաղի անհատապաշտութիւն քարոզեց, բուն կերպով անդոսնելով նիցչէն եւ անոր ազնուապետական անհատապաշտութիւնը: Անցողարար կարելի է բռնել թէ անհատապաշտութեան յետաշրջութիւն մը անխուսափելի է. պատերազմի դասը պէտք չէ մոռնալ: Ոչ ալ էմբրսրնի ուսուցումը: Անհատին այժմեան բացայայտ խափանումէն վերջ ճօճանակը վրատահարար պիտի թեքի բոնապետական ընկերվարութենէն դէպի անհատին մեծագոյն ազատութիւնը: (Այդ բանը Ամերիկայի մէջ բաւական ուշ տեղի պիտի ունենայ):

Պրանտէս աւելի մեծ արժէք կուտայ նիցչէի քան Շթրինգերի: Պրանտէս առաջինն էր որ նիցչէն կոչեց «արմատական ազնուապետական մը»:

Յետոյ խօսքը փոխեցինք Սթրինգերի շուրջ: Պրանտէս րբաւ. «Այո՛, Սթրինգերի խենթ էր: Անգամ մը ինծի այցելեց եւ պատմեց թէ ի՛նչպէս այցելած էր Սթօքհոլմի մօտ լուսնոտներու դարմանատուն մը: Զանգակը հնչեցնելով հարցուցած էր բժիշկին թէ արդեօք ինքը՝ Սթրինգերի — թատերադիր-տրամերդուներու մեծագոյնը — խենթ էր. որուն՝ բժիշկը պատասխանած էր. «Այո՛, Սթրինգերի, եթէ հաւանիք քոյս մնալ վեց շաբաթ եւ ամէն օր խօսիլ ինծի հետ, կը խոտանամ ձեր հարցումին պատասխանելը»: Ատկէ վերջ Պրանտէս այլեւս կասկած չունէր այդ խնդրին վերաբերմամբ:

Պրանտէս ոչ միայն Իպսէնը, նիցչէն եւ Սթրինգերի յայտնաբերողն է, այլ նաեւ հին արժէքներու վերադնահատողը: Հող է ահա իր նշանակութիւնը այս սերունդին համար: 1888ին կը դրէր նիցչէին. «Վերջին չորս տարին հիսիսի ամենէն ատելի մարդը դարձած եմ: Լրագիրները ինծի դէմ կը դառանցեն ամէն օր, մանաւնդ Պիօրնսրնի հետ երկարատեւ զժտութեան ի վեր, որուն մէջ բոլոր գերման «բարոյական» թերթերը ինծի դէմ գիրք բռնած են»: Եւ այսօր ոմանք յետադիմական մը կը նկատեն զայն:

Պրանտէս՝ Փրանսական եւ անգլիական գրականութիւններուն համար նախասիրութիւն ունի: Մօրիս Պիժօն անոր «Գլխաւոր Հոսանքներ»ու մասին րբած է թէ Պրանտէս 19րդ դարուն համար եղաւ այն՝ ինչ որ Սէնթ-Պէօլը 17րդ դարուն համար իր «Histoire de Port Royal» ու: Ի՞նչ բան կենսական է, ի՞նչ կը նպաստէ յառաջդիմութեան եւ ի՞նչ բան տեսական ազդեցութիւն ունի ընկերային կեանքի մէջ, կը հարցնէ Դանիացին իր «Գլխաւոր Հոսանքներ»ուն մէջ: Պրանտէս համալսարհային քննադատի նախատիպը պիտի մնայ ապագայ սերունդներուն համար: Բանասէր մը. անոր միտքը պողպատահանդոյն է: Դիւրաթեք, երբ տաքցած է սպիտակութեան աստիճան, կը հօսի դործօն հրաշուխի մը լափային նման. րբայց միշտ պողպատ է, կարծր կամ հալած: Գերադանցապէս կուուող միտքն է ան: Կը հակառակի երբ «փայլուն» բառով կ'որակեն զինքը: Որպէս գաղափարներու եւ անհատներու զիմանկարիչ՝ Պրանտէսի մտաւորպարն է Վէլյաւսքէզ, որովհետեւ «Վէլյաւսքէզ փայլուն չէ, այլ ճշգրիտ»:

Եւ սակայն, Պրանտէս փայլուն եւ պայծառատես է, եւ պողպատահանդոյն, Շէյքսպիրի մասին զրէ՛ թէ Լասալի: Զերմ պաշտպան թէնի եւ ցեղային հոգեբանութեան, կը յարէ թէ յառաջդիմութեան միակ յոյսը ոչ թէ ժողովուրդին, այլ անհատին մէջ պէտք է փնտռել: Միանգամայն անհատին հոգեբանութեան կողմնակից է: Քարլայի նման մեծ մարդուն պաշտամունքը ունի: Գլխաւոր հարցն է ուրեմն թէ՛ զեղին բարօրութիւնը, որ ամէն ճիշդ վախճանն է, կարելի՞ է ձեռք բերել առանց մեծ

մարդոց: «Կ'ըսեմ ո՛չ եւ դարձեալ ո՛չ», կ'ազաղակէ ան: Զերմ հաւատացող մըն է այն ինքնայայտ ճշմարտութեան թէ ամէն տաշտ պէտք է իր սեփական յատակին վրայ կանգնի եւ մեր երկրային արօտին մէջ, ուր ոչխարները կը խորհին, կը դործեն կամ կը քուէարկեն ապսպրանքով, Պրանտէսի դասն է մեկին ու բացայայտ, — Ինքզինքիս հաւատարիմ ըլլամ. ճշմարտութիւն՝ զոր Իպսէն կրկնակ երեսակներով կը ցուցադրէ «Փէր Կիմք»ի եւ «Պրանտ»ի մէջ: Նոյնպէս էմըրսըն: Զգուշանալ շտամբակէն — իրաւախոհութեան ստրկական ոգիէն եւ իր վատոգի, խոհեմ խրատէն: Ամբոխին եւ ամբոխավար օրէնքներու համար բունն առելութիւն մը ունի Պրանտէս: Ա՛ն ալ արմատական ազնուապետական մըն է, որուն նշանաբանը պիտի ըլլար. «Օրհնեալ են հողիով հպարտները, որովհետեւ երկրի Արքայութիւնը պիտի ժառանգեն»:

Իր երրայական սուր հեղնութեամբ Տանի-

մարքայի հոգեկան հեղդութիւնը ծաղրեց: Եւ անհաճոյ դարձաւ Քօփէնհակի համալսարանին մէջ, բայց երիտասարդ սերունդը իր կողմն էր: Քաջ գիտէր թէ խարխախտածնեւրուն եւ նախապաշարեալ դասուն համար գրելը ճիգերու աւելորդ վատնում մըն է: Իր խօսքի ուժանակները պայթեցուց ազգային տապանին տակ եւ օդը ցնդեցուց հինցած եւ շինծու դադափարները: Որպէս համաշխարհային քննադատ ճանչցուելէն վերջ միայն ազգային դէմք մը դարձաւ Տանիմարքայի մէջ:

Նրբին դրաղէտն էր Սէնթ-Պէօլ, համադրող իմացականութիւնն էր Իփօլիթ Թէն, բայց Պրանտէս ամենէն լայնածաւալ միտքն է այս երեքին, եւ անոնց քննադատի ծիրանին իր ուսերուն վրայ ինկած է:

ՃԷՅՄՍ ԿԻՊԸՆԶ ԶԸՆԻՔԸՐ

Թարգմանեց՝
ՀՐԱՆԴ ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ